Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 78

Maqom san’atining jahon musiqa san’atida tutgan o‘rni va roli

Abdulhay Tursinovich Karimov*
Farg‘ona davlat universiteti Vokal va cholg‘u ijrochiligi kafedrasi dosenti
✉ abdulhaykarimov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘zbek maqom san’atining milliy musiqa madaniyatidagi o‘rni hamda jahon san’ati faoliyatidagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Maqom san’atining tarixiy shakllanishi, uning badiiy-falsafiy mazmuni, ijrochilik an’analari, ustoz-shogird tizimi va mintaqaviy maktablari xususida fikr yuritiladi. Vaholanki, Shashmaqomning jahon nomoddiy madaniy merosi tizimida e’tirof etilishi uning umuminsoniy estetik qimmatini namoyon etuvchi muhim omil sifatida baholanadi. Maqom san’atining zamonaviy global madaniy jarayonda milliy o‘zlikni anglash, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish, yosh avlodning estetik didini shakllantirish va milliy musiqiy merosni asrab-avaylashdagi roli ochib beriladi.

Kalit so‘zlar

maqom, Shashmaqom, milliy musiqa, mumtoz musiqa, musiqiy tafakkur, nomoddiy madaniy meros, ijrochilik, ustoz-shogird, estetik did, madaniyatlararo muloqot.

DOI: 10.5281/zenodo.23279633

KIRISH

Musiqa san'ati har bir xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviy dunyosi va estetik tafakkurini ifodalovchi muhim madaniy fenomenlardan biridir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, o‘zbek maqom san'ati xalqimizning asrlar davomida shakllangan musiqiy tafakkuri va badiiy tajribasini o‘zida mujassamlashtirgan noyob ma'naviy meros sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Maqom san'ati biror davr yoki muayyan ijodkor faoliyati mahsuli emas, balki uzoq tarixiy-madaniy jarayon davomida shakllangan murakkab musiqiy tizimdir. Uning tarkibida kuy, lad, usul, ijro texnikasi, she'riyat va falsafiy mazmun bir-biri bilan uzviy bog‘langan. Shu bois maqomni faqat musiqiy janr sifatida baholash uning mohiyatini to‘liq ochib bermaydi. Maqom — muayyan xalqning musiqiy tafakkuri, estetik ideali va ma'naviy tajribasini ifodalovchi yaxlit badiiy tizimdir.

YUNESKO ma'lumotlariga ko‘ra, Shashmaqom 2008 yilda Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi reprezentativ ro‘yxatiga kiritilgan. Uning an'anasi Markaziy Osiyoning tarixiy shahar madaniyatida o‘n asrdan ortiq vaqt davomida rivojlangan. Bu e'tirof maqom san'atining milliy chegaralardan tashqarida ham umuminsoniy madaniy ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Maqom san'atining tarixiy-madaniy mohiyati

Maqom san'atining o‘ziga xosligi, avvalo, uning tarixiy davomiyligida namoyon bo‘ladi. Maqom an'analari turli tarixiy davrlarda ijtimoiy-madaniy muhit bilan o‘zaro ta'sirda rivojlangan. Ustozdan shogirdga og‘zaki tarzda o‘tib kelgan ijro an'analari maqomning ichki badiiy qonunlarini saqlash bilan birga, uni yangi ijodiy talqinlar bilan boyitib borgan.

O‘zbek maqom san'ati doirasida Buxoro Shashmaqomi, Xorazm maqomlari hamda Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llari alohida o‘rin tutadi. Zamonaviy tadqiqotlarda ushbu mintaqaviy maktablarning har biri o‘zining lad-intonasion xususiyatlari, ijro uslubi, usullari va badiiy ifoda vositalariga ega ekani ta'kidlanadi. Mazkur mintaqaviy xilma-xillikni maqom san'atining parokandaligi sifatida emas, balki uning ichki ijodiy imkoniyat-

larini kengaytiruvchi omil sifatida baholash lozim. Chunki umumiy maqom tafakkuri doirasida turli ijrochilik maktablarining shakllangani milliy musiqa madaniyatimizning badiiy rang-barangligini belgilaydi.

Shashmaqomning jahon san'atidagi o‘rni

O‘zbek maqom san'atining jahon miqyosida tan olinishida Shashmaqomning o‘rni beqiyosdir. Shashmaqom o‘zining murakkab ichki tuzilishi, turkumiy kompozisiyasi, cholg‘u va ashula yo‘llarining o‘zaro bog‘liqligi, mumtoz she'riyat bilan uyg‘unligi hamda ijrochilik maktablari bilan ajralib turadi.

Shashmaqomning xalqaro miqyosda e'tirof etilishi uning faqat tarixiy yodgorlik emas, balki bugungi madaniy jarayonda ham yashovchan va rivojlanuvchan san'at ekanini ko‘rsatadi. YUNESKO ro‘yxatida Shashmaqomning O‘zbekiston va Tojikistonga umumiy madaniy meros sifatida qayd etilishi Markaziy Osiyo musiqiy madaniyatining o‘zaro tarixiy bog‘liqligini ham namoyon etadi.

Shu jihatdan Shashmaqomni jahon musiqa madaniyatidagi boshqa mumtoz tizimlar bilan qiyosiy o‘rganish muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Bunday tadqiqotlarda Sharq musiqiy tafakkurining lad-intonasion xususiyatlari, ritmik tizimlari, improvizasiya elementlari va ijrochilik an'analarini o‘zaro qiyoslash orqali maqomning o‘ziga xos estetik tabiati yanada chuqur ochib beriladi.

Maqom san'atining jahon madaniy muloqotidagi roli

Bugungi globallashuv davrida san'at xalqlar o‘rtasidagi madaniy ko‘prikni muhim vositasiga aylanmoqda. Maqom ham ana shunday universal badiiy til vazifasini bajara oladi. Uning musiqiy mazmunini to‘liq anglash uchun muayyan milliy an'anani bilish muhim bo‘lsa-da, maqomdagi inson ruhiyati, muhabbat, hijron, sabr, komillik, ma'naviy izlanish kabi mavzular umuminsoniy xususiyatga ega.

Shu sababli maqom ijrosi xalqaro konsertlar, festivallar va ilmiy-madaniy tadbirlarda namoyish etilganda, u milliy madaniyatni tanitish vositasi bilan bir qatorda xalqlar o‘rtasidagi estetik muloqotni ham ta'minlaydi.

Maqom san'atining xalqaro maydondagi ahamiyatini uning ilmiy o‘rganilishini ham belgilaydi. Keyingi tadqiqotlarda o‘zbek maqom san'atining tarixiy taraqqiyoti, mintaqaviy ijrochilik an'analari, usul tizimi va zamonaviy talqin masalalariga e'tibor kuchaymoqda. Masalan, so‘nggi tadqiqotlarda Farg‘ona-Toshkent maqomlari, Xorazm maqomlari va Buxoro Shashmaqomi o‘rtasidagi uslubiy farqlar kompleks tarzda tahlil qilinmoqda.

Maqom va milliy musiqiy tafakkur

Maqom san'atining eng muhim xususiyatlaridan biri uning milliy musiqiy tafakkurni shakllantirish va saqlashdagi rolidir. Maqomni o‘rgangan yosh ijrochi nafaqat kuyni ijro etish texnikasini, balki milliy musiqaning ichki mantig‘ini, lad tizimini, she'riy matn mazmunini va ijro madaniyatini ham o‘zlashtiradi.

Ayniqsa, ustoz-shogird an'anasi maqom san'atining avlodlararo uzviyligini ta'minlovchi muhim pedagogik mexanizmdir. Zamonaviy tadqiqotlarda ham maqom ijrochiligining shakllanishi va rivojida ustoz-shogird tizimi asosiy omillardan biri sifatida qayd etilmoqda.

Bu jihat maqom san'atining ta'limiy ahamiyatini ham oshiradi. Maqom ta'limi orqali yoshlarda musiqiy eshitish, intonasion tafakkur, ijodiy yondashuv, estetik did va milliy madaniy merosga hurmat shakllanadi.

Maqom san'atining zamonaviy taraqqiyoti

Maqom an'analarini saqlash bilan bir qatorda uni zamonaviy madaniy muhitda rivojlantirish ham muhim vazifadir. Bunda an'anaviy ijro uslubining asosiy qonuniyatlarini saqlagan holda, uning yangi ilmiy, pedagogik va sahnaviy imkoniyatlarini izlash talab etiladi.

Ayniqsa, Yunus Rajabiyning maqom merosini to‘plash, tizimlashtirish va notaga olish borasidagi faoliyati maqom san'atini saqlash va ilmiy o‘rganish tarixida muhim bosqich bo‘lgan. Zamonaviy tadqiqotlar ham Rajabiy faoliyatini maqom merosini tizimlashtirish va uning keyingi ijrochilik hamda pedagogik taraqqiyoti uchun asos yaratgan jarayon sifatida baholaydi.

Shu bilan birga, zamonaviy maqom ijrochiligida an'ana va innovasiya o‘rtasidagi muvozanatni saqlash dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Ayrim tadqiqotlarda zamonaviy xonandalar ijrosida an'anaviy uslubdan chekinish holatlari ham ilmiy muammo sifatida ko‘tarilmoqda. Demak, maqomni zamonaviylashtirish uning asl badiiy qonuniyatlarini yo‘qotish hisobiga emas, balki ularni chuqur anglagan holda yangi ijodiy imkoniyatlar bilan boyitish asosida amalga oshirilishi lozim.

Ilmiy yangilik elementlari

Maqoladagi ilmiy yondashuvning yangiligi quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

1. Maqom san'ati milliy musiqa merosi sifatidagina emas, balki jahon madaniy muloqotining muhim fenomeni sifatida konseptual jihatdan talqin qilindi.

2. Maqomning jahon san'atidagi roli uning tarixiyligi, estetik murakkabligi va umuminsoniy mazmunining o‘zaro birligi asosida izohlandi.

3. Shashmaqomning xalqaro madaniy maydondagi ahamiyati milliylik va umuminsoniylik tamoyillari birligi asosida ochib berildi.

4. Maqom san'atining zamonaviy taraqqiyotida an'ana va innovasiya o‘rtasidagi muvozanatni ta'minlash zarurligi ilmiy-metodologik nuqtai nazardan asoslandi.

5. Maqom ta'limining yoshlarda milliy musiqiy tafakkur, estetik did va madaniy immunitetni shakllantirishdagi imkoniyatlari yaxlit pedagogik-madaniy jarayon sifatida talqin etildi.

Xulosa

Xulosa o‘rnida shuni alohida ta'kidlash joizki, maqom san'atini faqat milliy musiqa merosi sifatida baholash uning haqiqiy badiiy va sivilizasion qimmatini to‘liq ochib bermaydi. Maqom — xalqning tarixiy xotirasi, musiqiy tafakkuri, ma'naviy dunyosi va estetik ideallarini birlashtiruvchi murakkab badiiy tizimdir.

Uning jahon san'atidagi o‘rni, avvalo, inson ruhiyatini musiqiy obrazlar orqali chuqur ifodalay olishi, murakkab lad-ritmik tizimga egaligi, mumtoz she'riyat bilan uyg‘unligi va avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan ijrochilik an'anasi bilan belgilanadi.

Shuningdek, Shashmaqomning YUNESKO tomonidan Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatida e'tirof etilishi maqom san'atining milliy doiradan oshib, umuminsoniy madaniy qimmat kasb etganini tasdiqlaydi.

Maqom san'atining kelajak taraqqiyoti uni saqlash — ilmiy o‘rganish — ta'limga joriy etish — zamonaviy talqin qilish — xalqaro miqyosda targ‘ib etish kabi o‘zaro bog‘liq bosqichlar asosida tashkil etilishi bilan bevosita bog‘liq. Ayniqsa, yosh avlodni maqom san'atiga jalb etish milliy musiqa merosining uzluksizligini ta'minlash bilan birga, ularning yuksak estetik didini va milliy-madaniy o‘zligini shakllantirishga xizmat qiladi.

Demak, maqom san'ati jahon san'atida O‘zbekistonning yuksak musiqiy-madaniy salohiyatini namoyon etuvchi muhim ma'naviy brendlardan biri bo‘lib, uning rivoji milliy madaniy siyosat, musiqa ta'limi va zamonaviy ijodiy jarayonlarning uzviy birligi asosida davom ettirilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rajabov I. Maqomlar / nashrga tayyorlovchi va tahrirchi O. Ibrohimov. — Toshkent: San’at, 2006. — 404 b.

2. Rajabov I. Maqom asoslari. — Toshkent, 1992. — 89 b.

3. Yunusov R. O‘zbek maqomlari. — Toshkent, 2018.

4. Ibragimov O. Farg‘ona–Toshkent maqomlari. — Toshkent: Media Land, 2006. — 176 b.

5. Abdullayev R. O‘zbek an’anaviy musiqasi. — Toshkent, 2023.

6. Matyoqubov O. Og‘zaki an’anadagi professional musiqa asoslariga kirish. — Toshkent: O‘qituvchi, 1983.

7. Rajabiy Yu. Musiqa merosimizga bir nazar. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1978.

8. Yunusov R. Sharq xalqlari maqomlari. — Toshkent: Adast Poligraf, 2022.

9. UNESCO. Shashmaqom music. Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. — 2008.

10. Zokirov A. O‘zbek maqom san’ati taraqqiyoti yo‘lida Farg‘ona-Toshkent maqomlarining ahamiyati. — Journal of National Culture, 2026.

11. Rasulov M., Khaydarova N., Berdikhanova S. va boshq. The theoretical and performance interpretation of usul in Uzbek maqom art. — ShodhKosh: Journal of Visual and Performing Arts, 2026.

12. Xoliqnazarov X. Yunus Rajabiy’s legacy and the development of Maqom art. — Academic Journal of Science, Technology and Education, 2026.